MEDIAMAKONDA AXBOROTNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH

Raxmonov Do‘stmurod Abdinazarovich
Toshkent amaliy universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Axborot turli jarayon, voqea yoki hodisalarni tasvirlab beruvchi xabarlardan iborat bo‘lgani uchun jamiyatning madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy yoki siyosiy sohasida kechgan yoki kechayotgan holatni tasvirlab beradiki, bu holat albatta ma’lum bir mediamakonda ro‘y beradi. Shu sababli u yoki bu mazmunni qamrab olgan axborotni aniq mediamakonga taalluqli deb qabul qilsak, axborotning sharhini amalga oshirish jarayonini yengillashtiradi.

Axborot, o‘zining atributiv xususiyatlaridan tashqari, iste’molchi uchun shaxsiy yoki jamoaviy, madaniy ahamiyatga ega bo‘ladi. Garchi axborotning xossalari shartli bo‘lsa-da, uning foydaliligi, qabul qiluvchi subyektga ta’sir qilish darajasi bilan belgilanadi. Agarda axborotni qabul

qilgan subyekt, axborotda kerakli emotsional taassurot va bilimlarni olgan bo‘lsa, qoniqqanlik darajasi ham ortib boradi. Natijada maqsadini to‘g‘ri shakllantirib, maqbul xulq namunasini yuzaga chiqara oladi. Chunki axborot iste’molchisi turli ko‘rinishda obyekt bilan samarali munosabatga kirisha oladi. Agarda uzatilayotgan salbiy axborot iste’molchisining ma’naviy dunyosiga taalluqli bo‘lsa, ya’ni axborotning qabul qiluvchi undan emotsional qoniqish hosil qilsa, axborotni foydali, deb hisoblashishi mumkin. Axborot, turli sohalar bilan o‘zaro aloqadorlikda bo‘ladi va ular ijtimoiy munosabatlarning kechishini ta’minlaydi. Fikrimizcha, axborot xabarlardan tarkib topib, har bir xabar o‘zida uchta psixologik xossani ifodalaydi. Bular:

- xabarni o‘zi. U, aniq masalaga (mavzuga) bag‘ishlangan bo‘lib, ko‘pincha diqqatni tortadigan jarayonlarga oid tayyorlanadi. Maqsad, axborot iste’molchisini jarayonni dinamikasidan xabardor etishdan iborat;

- xabarni iste’molchiga zavq baxshida etuvchi tarkibi. Bu tarkib, axborotning mavzusi, aniqrog‘i iste’molchini kutishlari asosida ijobiy va salbiy bo‘lishi mumkin. Bunga misol munajjimlarning bashorati. Bu xabarlarda, burch sohiblarining nimanidir kutishlarini, bir muddat vaqtliroq munajjimlar ko‘rsatma berish usuli bilan belgilab qo‘yadilar. Maqsad, axborot iste’molchisining faoliyatini mazmuniga ta’sir ko‘rsatishdan iborat;

- axborotni ishontiruvchi tarkiblari. Ishontiruvchi tarkib asosan hayotiy misollar bilan turli obrazlarning namunasi misolida uzatiladi. Uzatiladigan xabarning mazmuni, subyektni kerakli bo‘lgan g‘oyaga ishonchini uyg‘otib, raqam va dalillar esa ishonch darajasini oshirish uchun vosita sifatida qo‘llaniladi. Maqsad, axborot iste’molchisini ongiga ma’lum g‘oyani singdirishdan iborat. Agarda, g‘oya bunyodkorlikka chorlovchi, yaratuvchanlikka yo‘naltiruvchi bo‘lsa, subyektning xulq namunasida moddiy yoki ma’naviy yaratuvchanlik mujassamlashadi. Natijada, ijtimoiy hamkorlikka intilish, turli millat vakillariga xayrixoh munosabatda bo‘lish, boshqa din va madaniyat namoyondalariga bag‘rikenglik ko‘rsatish, jamiyat va davlat arboblariga ishonch bildirish namunalari turli ko‘rinishlarda ifodalanadi[1]. Agarda, vayronkor g‘oya ifodalangan bo‘lsa, turli ko‘rinishdagi agressiv xulq namunalari ifodalanib, destruktiv “Men”, egosentrizm, separatizm, milliy shovinizm kabi destruktiv xulq namunalari ifodalanib, jamiyat hayotining turli sohalarida muammolar ifodalanadi. Shu sababli, axborot-psixologik xavfsizlik va axborotning psixologik xavfsizligi ikkita sathda, ochiq va yopiq sathda institutsional tarzda ta’minlanadi.

Ochiq sathda ommaviy axborot vositalari yordamida uzatilayotgan axborotlar ifodalanadi. Ularning maqsadi, kechayotgan jarayonlardan insonlarni xabardor etib, ommaviy ongni shakllantirish uchun madaniylashtirish, ogohlantirish, maqsadni shakllantirish va qadriyatlarni mohiyatini anglash uchun ma’rifiy asos yaratadi. Yopiq sathga esa, iqtisodiy-siyosiy masalalarga taalluqli bo‘lgan axborotlar kirib, ularda davlatning ichki va tashqi faoliyatiga, siyosiy yetakchilarni shaxsi va faoliyatiga, siyosiy institutlarga taalluqli bo‘lgan axborotlar kiradi. Shu bilan birga kasbiy masalalarga oid bo‘lgan axborotlarning ayrim qismi, ya’ni korxona (institut) manfaatlariga doir bo‘lgan axborotlar ham shu sathga kiradi. Harbiy faoliyatga doir bo‘lgan axborotlar shular sirasidandir.

Axborot, bu kechayotgan jarayon (voqea, hodisa) bilan tanishtirish uchun, ularning dinamikasi haqida tasavvurni shakllantirishda qo‘llaniladigan shartli belgilarning majmuasidir. Axborot, o‘zida jarayonni tup mohiyatini, mazmunini ifodalay oladi. Chunki axborotga oid nazariyalarda axborot vujudga kelgan (kelishi mumkin bo‘lgan) holat yoki hodisa, boshqacha qilib aytganda jarayon haqida aniqlik kirituvchi moddiy majmualigi ko‘rsatib o‘tilgan. Jumladan, axborot - bu:

- tashqi dunyodan olingan xabarni va unga moslashish jarayonida mazmunning belgilanishi (Norbert Viner nazariyasi);

- entropiyani (mavhumlik me’yorini – mualliflar: R.Samarov) inkor etishi (Brillyuen nazariyasi);

- kommunikatsiya va aloqa jarayonida bartaraf etiladigan noaniqliklarni aniqlashtiruvchi (Klod Shennon nazariyasi);

- xilma-xillikning uzatilishi (Eshbi nazariyasi);

- tizimlarning murakkablik o‘lchovini belgilovchi (Mol nazariyasi);

- tanlovning ehtimolligi (Yaglom nazariyasi);
- emotsiyaga ta’sir ko‘rsatuvchi (P.Simonov nazariyasi);
- real borliqni tasvirlab beruvchi, tizimlashtirilgan moddiy belgilar (shakllar) majmuasi (R.Samarov nazariyasi) ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan[2].

Insonni axborot olishga bo‘lgan ishtiyoqi, uni hayot tarzi va kechinmalaridan qat’iy nazar ortib boraveradi. Bu ishtiyoqni ortib borishi uning ehtiyojlar iyerarxiyasida (pog‘onasida. A.Maslouning ta’limoti bo‘yicha) o‘zini namoyon etish va xavfsizligini ta’minlash kabi ehtiyojlarini qondirish uchun amalga oshiriladigan harakatlari bilan bog‘liqdir. Shu sababli, axborotning psixologik xavfsizligini ta’minlash yo‘lida faoliyat yuritadigan mutaxassis, axborot xuruji, axborot kurashi, axborot xavfsizligi kabi konseptlarni (tushunchalarni) mohiyatini anglay olishi lozim.

Axborotning psixologik xavfsizligi deganda, individual, guruhiy va ommaviy tarzda inson psixologiyasiga (hissiy–irodaviy, aqliy, ehtiyojlari kabi sohasiga), jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy sohalariga taalluqli bo‘lgan axborotning destruktiv, ya’ni salbiy mazmundagi xossalardan (ta’sir etuvchilardan) himoyalanganlik holatini tushunish lozim[3].

Demak, har qanday axborot voqeaning vujudga kelishi, kechishi, ishtirokchilarining sonini belgilanishi jihatlari bilan alohida mazmun kasb etadi. Ma’nosi jihatidan , mohiyati, ta’sir etish darajasi, inson va jamiyatga foydali yoki zararliligi jihatlari bo‘yicha kishini ezgulikka yoki yovuzlikka da’vat etishi uchun qo‘llanilishi mumkin. Axborotni psixologik xavfsizligini ta’minlovchi soha vakillari, aynan yovuzlikka da’vat etuvchi mazmunga ega bo‘lgan axborotlarni turli darajada zararlantira olishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, mediamakonda axborotning psixologik xavfsizligini ta’minlashda quyidagi jihatlarni inobatga olish lozim bo‘ladi:

Birinchidan, axborotning psixologik xavfsizligi deganda, individual, guruhiy (jamoaviy) va ommaviy tarzda inson psixologiyasiga, aniqrog‘i insonni hissiy-irodaviy, aqliy, ehtiyojlari kabi sohalariga, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy sohalariga, davlatning ichki yoki tashqi faoliyatiga taalluqli bo‘lgan axborotni destruktiv, ya’ni salbiy mazmundagi xossalardan (ta’sir etuvchilardan) himoyalanganlik holatini tushunish lozim.

Ikkinchidan, axborotning psixologik xavfsizligi – bu bevosita inson ruhiyatiga ta’sir o‘tkazish orqali uni o‘z aqidalaridan, ideallaridan, muqaddas e’tiqodidan ayiradigan buzg‘unchi g‘oyalardan asrash uchun amalga oshiriladigan faoliyatdir. Demak, axborotning psixologik xavfsizligini ta’minlashga avvalo inson va uning daxlsizligi, millat va milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an’analar, tarixiy va madaniy meros, avlodlar vorisiyligi, millatning istiqboli bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatlarga qarshi yo‘naltirilgan tarkibida buzg‘unchi g‘oyalar va tajovuzkor mafkuralarni mujassam etgan axborotni zararlantirish uchun amalga oshiriladigan harakatdir.

Uchinchidan, axborotning psixologik xavfsizligini ta’minlash shaxs, jamiyat va davlat darajasida ta’minlanib, bunda milliy manfaatlarni himoyasini ta’minlash birlamchi asos hisoblanib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vosita hisoblanadi.

To‘rtinchidan, axborot-psixologik xavfsizlik va axborotning psixologik xavfsizligi semantik jihatdan farqlanib, axborot-psixologik xavfsizlik texnik jihat, aniqrog‘i dasturiy vositalar yordamida axborotni jamlash, saqlash, saralash, uzatish jarayonida uni chiqib ketmasligini ta’minlashni nazarda tutadi. Axborotning psixologik xavfsizligi deganda mutaxassis tomonidan axborotning tarkibida salbiy xulq namunasini ifodalashga chorlovchi (da’vat etuvchi) tarkiblarni zararlantirish natijasida vujudga kelgan ijtimoiy-psixologik holat tushuniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raxmonov D.A. Axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlash asoslari. – T.: O‘zR Qurolli Kuchlar Akademiyasi, 2022. – Б. 6.
2. Самаров Р. Ахборотнинг психологик хавфсизлигини таъминлаш механизми (услубий қўлланма). - Тошкент: -Университет, 2015. – 31 б.
3. Тизимли таҳлил: назария ва амалиёт масалалари. Монография / Самаров Р.С., Рахмонов Д.А. ва б. - Тошкент: Adabiyot uchqunlari, 2017. – Б. 58-59.